

La Svizra avant l'arrivada dals Romans

■ En l'Europa Centrala va il temp da crap a fin vers 2200 a.C., alura suondan il temp da bronz (fin 800 a.C.) ed il temp da fier. En la davosa fasa dal temp da crap, il temp neolitic, è l'uman daventà sedentar; en il temp da bronz èn suandadas emprimas culegnas fortifitgadas, pli tard la cultura da santeris cun urnas; il temp da fier sa divide en la fasa «proto-celtica» (temp da Hallstatt) ed en il temp da Latène (a partir da 450 a.C.).

Ma co vegnin nus a savair co che vivevan ils umans da questas epocas? Cun tge cundiziuns climaticas han els gi da vegnir a frida? E tge svilups economic e culturals sa laschan distinguer? Da talas dumondas s'occupa Dario Gamboni en il suandant essai ch'è cumparà en la revista «Ars Helvetica».

L'istorgia avant l'istorgia

Gia il pled sez, «preistorgia», para da translocar quest temp da l'istorgia – che nus enconuschain unicamain nà dals fastiz ch'èn anc sut la terra (quasi en il tschaler dal territori cultural) – en ina spezia d'avantchombra. Ma è quai propi stà mo in lung prelude senza grondas consequenzas u plitost in temp ch'ha

mess fundament, sco che manegia l'auto-ter term tu-destg, discurrend da «Urgeschichte»?

L'ierta materiala preistorica cumpara pir dapi la mesadad dal 19avel tschientaner, cun las correziuns dals flums en la Svizra Bassa e cun l'emprima fevra d'exchavaziuns archeologicas. Cunquai che quests objects, ensemen cun las modas da viver e da pensar, n'èn betg svanids en in sfratg cun l'arrivada da la scrittira, q.v.d. dals Romans, èsi pussaivel d'observar sin il territori da la Svizra gia da lez temp quests tratgs caracteristics ch'ins enconuscha anc oz: la marginalità (reala u supponida), la circulaziun e la partiziun.

En sasez ha l'entira Europa Centrala e Settentrionala gi per in lung temp ina rolla da periferia en confrunt cun las grondas civilizaziuns urbanas dal Proxim Orient e da la Mar Mediterrana ch'han introduci già bier pli baud chaussas fundamentalas sco l'agricultura e la tratga da muvel, la cheramica, la scrittira e la mu-naida; la zona alpina, pli exposita a las midadas climaticas ed als glatschers, mal accessibla e pauc adattada per abitar, è qua be in cas pli extrem. Ma la teoria «diffusiunista» naschida il 1920 che leva far crair che las culturas «barbaras» europeicas derivan cumplainamain da la «tgina» en il Proxim Orient per las integrar en la

Fiblas a rudella dal temp da Latène, chantun Turgovia.

FOTO PD

cronologia da las civilizaziuns istoricas, è vegnida relativada bel e bain tras las novas tecnicas scientificas da dataziun scuvertas suenter la Segunda Guerra mundiala (cun l'agid da l'isotop da charvun C14, da las annadas dal lain u da l'analisa dal pollen). Cun ils onns è la preistorgia europeica s'acquistada in tschert respect ed ins quinta ussa daplì cun l'originalità locala ed il svilup autonom, surtut en la metallurgia, documentada en plirs lieus en Svizra. Ils contacts cun l'ambient mediterran n'èn perquai betg stads main impurtants, e tant ils pass alpini sco il Rodan han ins duvrà gia fitg baud sco vias da transit. Quai è documentà sin il territori sez cun conchiglias marinas duvradas dapi il mesoliticum sco cliniez u cun ina maniera gli-schentada neolitica d'origin breton ch'ins ha chattà sin la via dal Pass dal Teodul. Durant il temp da fier eran ils agens stgazi minerali da zin e da fier memia stgars, quai ch'ha augmentà il basegn da barats regulars, in fenomen ch'er auters materials elementars sco il sal e la mangola vegnan a rinforzar durant l'entira istorgia dal territori svizzer, furmond in cuntrappais a l'autarchia ed ad ina stricta economia da subsistenza.

Tant sco ch'ins sa, è il territori vegnì populà successivamain nà da pliras varts, furmond zonas che s'avischinan pli e pli, sa tutgan u perfin sa penetreschan, ma ch'han adina, schizunt sur pass ora, lioms

pli stretgs cun lur retroterra che tranterad ellas. I dat damai gruppas d'origin mediterran che populeschan las zonas meridionalas ed occidentalas ed autras che vegnan nà dal center e dal nord da l'Europa. Quai n'èn però betg partiziuns geograficas cleras e nettas, i dat grondas fluctuaziuns, surtut en il territori da la Svizra Bassa, che favuriseschan spezialmain ils contacts ed ils barats. Il status da «culturas» preistoricas, identifitgadas sin basa da segns caracteristics furmals sco ils «stils» da cheramica e numnadas en general suenter ils lieus d'exchavaziuns impurtantas (sco Cortaillod u La Tène a la riva dal Lai da Neuchâtel), è anc oz spira ipoteta: durant ils onns 1930/40, en la fasa da l'«archeologia dals pievels», discurrev'ins plitost d'etnias ed ussa pli precautamain mo anc da gruppas socialas e culturalas. En il temp da fier vesan ins ina partiziun che sumeglia gia per part la divisiun linguistica da pli tard: il Tessin e la Mesolcina èn colliads cun la cultura lumbarda-piemontaisa da Golasecca entant che l'Engiadina e la Val dal Rain Anterior furman la zona da Laugen-Melaun ensemen cun il Tirol ed il Trentino; la Svizra Bassa ed il Giura fan percenter part dal territori celtic. I na sa tracta damai betg d'«identitads» originalas ed invariablas, ma da continuitads dal spazi e da l'istorgia che s'explitgeschan or da la topografia – la charta da linguas da la Svizra actuala mussa cunfin ch'èn anc quasi identics cun ils sparta-aus.

La lingua dals objects

Il preistoricher sto empruvar da sa far in'idea dal passà unicamain cun l'agid dals objects: fastiz dad eveniments, rests d'umans, animals u plantas, instruments duvrads u fatgs da l'uman. Tut quai ch'el chatta sto el examinar fin en ils minimis detagls per survegnir in maximum d'infurmaziuns. Las tecnicas svilupadas dals archeologs èn damai idealas per mintga studi da la cultura materiala e porschan la metoda scientifica la pli elavurada per parter in spazi en quadranguls e rimnar sistematicamain tut quai ch'el cuntegna, cun particulara atenziun a la localisaziun respectiva. Senza pudair sa referir a funtaunas en scrit, daventan il context dals objects e lur distribuziun en il spazi elements d'interpretaziun essenzialis. La posiziun d'in ornament en ina fossa, d'in utensil en ina chasa, da la chasa en il lieu e dal lieu en la regiun, la posiziun d'in material u d'in product artisanal en confrunt cun lur lieus d'origin, po raquintar insatge sur da la moda da viver, da la cronologia dals stabiliments, da la derasaziun da las tecnicas u da las vias dals barats commercialis. Pertutgant la funcziun senza dals objects, è il context savens l'unic agid per reducir l'ambiguitad tipica dals «documents» visuals. Ma da questas

chaussas èn ins daventà conscient be avant pauc temp; las exchavaziuns da pli baud sa contentavan da rimnar ils objects e d'als exponer gruppas tenor criteris artistics u formals, da maniera ch'ins fa ussa paradoxalmain pli gronds progress en la perscrutaziun da las epocas las pli veglias, cun rasadas anc pli intactas.

Ma er cun la pli gronda precauziun e rimnond in maximum da material e d'infurmaziuns, èsi necessari da destruir ina rasada per avair access a quella anteriura – l'archeologia sa fatschenta pia en maniera fitg concreta cun la stratificaziun. Il fatg che quai ch'ins tschertga è sut terra, limitescha er en bleras autras manieras la rimnada ed ils custs da las tecnicas necessarias sforzan da tscherner ils lieus d'exchavaziun plitost currind suenter ils plazals da construziun che tenor la logica scientifica d'ipotesa e verificaziun.

Adina puspè datti però novs resultats ch'obligheschan da reveder permanentamain il passà preistoric, savens cun midadas considerablas, sco cur ch'ins ha spustà enavos per in millenni l'introduziun da l'agricultura sin territori svizzer en consequenza da las exchavaziuns dals ultims decennis en il Vallais.

Nomads e stabels

Ils glatschers dal Würm (ca. 75 000 fin 10 000 onns a.C.), la davosa da las grondas epocas glazialas dal pleistocen, èn s'extendids sur l'entir artg alpin ed han cuvert quasi l'entir territori da la Svizra, eliminond durant lur retratga la gronda part dals fastizs d'antieruras populaziuns. Els han però laschà enavos enorms grips da granit ch'els avevan transportà fin sur il Giura, quests misterius blocs erratici che pir l'inschigner vallesan Ignaz Venetz è stà bun da declarar geograficamain en il 19avel tschientaner cun sia ipoteta dal moviment dals glatschers. Il terren ch'els han laschà enavos suenter lur retratga sa cuvra plaunet puspè cun gauds e sa repopulescha cun chatschaders e nomads. Lur movibilitad s'adatta a quella da la selvaschina ed als permetta a medem temp da mantegnair rapports da barat sur lungas distanzas. Dal mument ch'ins è sa stabili, han ins er introduci l'agricultura dal graun e la domesticaziun dals animals da niz quai ch'ha fixà las funtaunas da nutriment ed ha permess ina creschientscha demografica e la economia da provisiun caracteristica per la «revoluziun neolitica». Sco tar tut tschellas grondas innovaziuns preistoricas, paran er questas d'esser sa derasadas plitost cun l'arrivada da populaziuns che las enconuschevan gia che cun populaziuns localas ch'avessan emprendi insatge nov. Ins sa ussa ch'igl ha dà agriculturas en il Vallais gia vers la fin dal 6avel millenni, penetradas probablmain nà da l'Italia grazia a l'optimum climatic. Er en

il Giura han ins chattà fastizs neolitics fitg vegls, entant ch'èn la Svizra Bassa cumparan las construcziuns sin lungas pitgas da lain a la riva dals lais (cultura da Cortaillod) pir en l'emprima mesadad dal quart millenni.

Questa stabilisaziun n'è però ni assoluta ni definitiva. Midadas climaticas e lur influenza sin il nivel da las auas paran d'avair sfurzà ils abitants da las palissadas – abandonadas definitivamain a l'entschatta dal temp da fier (6avel tschientaner a.C.) – da midar detg savens domicil. La tratga da muvel sposta il problem dal nutriment sin l'alimentaziun dals animals da niz e cun las midadas da pastgira liadas a las stagiuns èsi er necessari da construir dus u trais domicils a different'atezza en las valladas. Er il bronz (vers 2000 a.C.) ed il fier èn probablmain vegnids introduci da populaziuns migrantas ed ils Celts, che sa derasan sur tut l'Europa a partir dal segund millennari, sa stabiliseschan be fitg plaun.

Barats e dependenzas

Durant il temp da fier (dal 8avel tschientaner a.C. a la conquista romana) han ils Celts incorporà ina gronda part da l'Europa en ina cuminanza linguistica e culturala, senza però organisar il territori en maniera unifitgada. Lur societad era partida en trais gruppas: noblezza cumbattanta, sacerdots e pievel. Las cellas da basa eran ils clans da famiglia, gruppads en schlattas; lezzas furmavan lura las «naziuns». Ils barats dal mund celtic cun quel mediterran (grec, etrusc e roman) s'augmentan fermamain durant il temp da fier tardiv (dapi la mesadad dal 5avel tschientaner a.C.), passond tras il territori da la Svizra, nua ch'ins cumenza en il decurs dal segund tschientaner a duvrar munaidas ed a construir aglomeraziuns fortifitgadas ch'els Romans numnavan «oppida».

Nossas enconuschientschas da l'entira civilizaziun celtica dependan da la «proto-istorgia», q.v.d. ch'ella n'ha betg laschà sezza enavos documents en scrit e che nus l'enconuschain tras descripiuns redigidas da commembers d'altres culturas, surtut dals Romans. Texts e numns latins ans infurmeschan damai sur dals «pievels» celtics e betg celtics (i na dat betg ina «razza celtica» e las relaziuns d'appartegnientscha èn tut auter che cleras) ch'abitavan en il territori da la Svizra avant la conquista romana: ils Allobrogs en il sidvest dal Lai da Genevra, ils Helvets en la Svizra Bassa, ils Rauracs en il nordvest ed en l'Alsazia, ils Nantuats, ils Veragrains, ils Seduns ed ils Ubers en il Vallais, ils Leponts en il Tessin, en parts da las valladas d'Uri, da Glaruna e dal Rain Superiur ed ils Rets en la part orientala da las vals grischunas e pli vers il nord, l'ost ed il sid da las Alps. Nus dependain qua litteralmain dal punct da vista da lur victur, cunquai che la gronda part da las infurmaziuns deriva dal «De bello gallico» da Julius Caesar, l'um ch'ha mess a Bibracte (tranter la Loire e la Saone) il 58 a.C. in term sanguinus a la migraziun manchada dals Helvets.

Caesar scriva ch'els Celts hajan dà fiu a lur vitgs (var quattertschient) ed a lur «oppida» (ina dunsaina) avant che abandonar lur terren per motivs ch'el na menziuna betg e che nus n'enconuschain anc oz betg. Nus n'enconuschain er betg anc tut ils lieus nua che sa chattavan las «oppida» ch'eran sco ch'i para centers politics e culturals cun funcziun d'etappa da viadi e da martgà. La tschernada da lur posiziuns lascha er supponer in'intenziun da defensiu, sco sin las collinas da Genevra (en territori allobrog) e da Basilea (en territori raurac) u sin la penisla da Berna-Engel, en terra helvetica.

La presentaziun:

Dossier «Temp preistoric en Svizra».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=3511
www.chatta.ch

Epoca	Culturas/societad	Tecnologia/Innovaziuns
Temp paleolitic 12000 a.C.	Ils emprims umans en Svizra: l'uman da Neandertal e l'uman modern; culturas da chatschaders dal temp glazial	Utensils da crap, lain, corna ed oss; artisanat; religiu; sepulturas
Temp mesolitic 6000/5500 a.C.	Culturas da chatschaders dal temp postglazial cun territori pli pitschens	Armas ed utensils cun nizzas da silix fitg pitschnas («microliths»)
Temp neolitic 2200 a.C.	Societads productivas cun cultivaziun dad ers ed allevament da biestda	Vita sedentara; chasas stablas; cheramica; invenziun da la roda; barat da marfganzia; emprima elavuraziun d'arom
Temp da bronz 800 a.C.	Las ierarchias socialas vegnan rinforzadas; intginas culegnas fortifitgadas	Elavuraziun da bronz; entschatta da la spezialisaziun artisanala; barat da marfganzia intensiv
Temp da fier pli vegl (temp da Hallstatt) 450 a.C.	«Prinzis» a la testa d'unitads politicas; Celts (Protoceles)	Exploraziun da fier; contact cun la regiun da la Mar Mediterrana; «commerzi» en furma da barat da regals «diplomatics»
Temp da fier pli nov (temp da Latène) 15 a.C.	Stadis da stipas cun la noblezza a la testa; Celts (Helvets euv.), Rets, Leponts	Migraziuns; emprimas culegnas da caracter urban; contacts commercialis intensiv; entschatta da l'economia monetara

Las epocas preistoricas en Svizra.

TENOR ARCHEOLOGIA SVIZRA